

Юрій Вікторович КІНДЗЕРСЬКИЙ

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
E-mail: vkpp@ukr.net

**ДЕІНДУСТРІАЛЬНИЙ ПАРАДОКС
ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ**

Кіндзерський, Ю. В. Деіндустріальний парадокс економічних трансформацій в Україні [Текст] / Юрій Вікторович Кіндзерський // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – № 3. – С. 74-95. – ISSN 2415-8453.

Анотація

З'ясовано основні детермінанти, які зумовили деіндустріалізацію в Україні, а також форми і наслідки їх прояву у національному господарстві. Показано обмеженість ресурсного підходу, застосовуваного ЮНІДО, до ідентифікації детермінант деіндустріалізації економік інверсійного типу, до яких належить економіка України. Запропоновано альтернативний – інституційно-структурний – підхід, згідно з яким виникнення та взаємозумовленість вияву детермінант подано у інституційному контексті з точки зору не лише факту наявності у суспільства ресурсів для розвитку, але й рівня ефективності його інституційної системи в управлінні цими ресурсами. За таким підходом виокремлено інституційно-політичні, організаційно-управлінські, зовнішньоекономічні, структурно-виробничі, фінансово-інвестиційні, інноваційно-технологічні та соціальні детермінанти деіндустріалізації в Україні, розкрито логіку, ієрархію, варіації та результати їх взаємодії для економіки й суспільства.

Серед основних рис зазначених детермінант – деформації інституту власності, що зумовили формування олігархії та підпорядкування держави її інтересам; незахищеність і розмитість прав власності на фоні надмірної зовнішньої відкритості економіки та, як наслідок, структурна примітивізація виробництва разом із зростаючими запитами на споживання і формуванням боргової моделі споживання у держави, бізнесу і населення; зміна інтеграційних векторів розвитку країни разом із зміною її індустріальної спеціалізації на зовнішніх ринках на аграрно-сировинну; унеможливлення комерціалізації соціуму на інноваційних засадах з формуванням неефективної патерналістської системи соціального захисту населення. Запропоновано рекомендації щодо врахування виявлених детермінант при визначенні напрямів розбудови національної економіки.

Ключові слова: деіндустріалізація; права власності; державне управління; боргове споживання; збіднюючий розвиток; зовнішня залежність.

Yurii Viktorovych KINDZERS'KYI

Doctor of Sciences (Economics),
Senior Research,
Leading Researcher,
Institute for Economics and Forecasting of National Academy of Sciences of Ukraine
E-mail: vkpp@ukr.net

**DEINDUSTRIAL PARADOX
OF ECONOMIC TRANSFORMATIONS IN UKRAINE**

Abstract

The main determinants that have caused deindustrialization in Ukraine, as well as the forms and results of their manifestation in the national economic systems, are identified. The limitations of the resource approach by UNIDO to identifying the determinants of deindustrialization of economies of inversion type, which include the economy of Ukraine, are shown. An alternative approach (institutional and structural one) is suggested. According to this approach the emergence and interdependence of the manifestation of determinants are presented in the institutional context in terms of not only the fact that society has resources for development, but also the level of effectiveness of its institutional system to manage these resources. With this approach, institutional and political, organizational and managerial, foreign economic, structural and production, financial and investment, innovation and technological and social determinants of deindustrialization in Ukraine are singled out. The logic, hierarchy, variations and results of their interaction for economy and society are disclosed.

The main features of these determinants include: (i) a deforming the institution of property, which caused the formation of oligarchy and the subordination of the state to its interests; (ii) an insecurity and blurriness of property rights against the backdrop of excessive external openness of the economy and, as a consequence, structural primitivization of production along with growing demands for consumption and formation of a debt consumption model in the state, business and the population; (iii) a change in the integration vectors of the country's development, together with the change of its industrial specialization in foreign markets into agrarian and raw materials one; (iv) an impossibility of commercializing the socium on an innovative basis with the formation of an ineffective paternalistic system of social protection of the population. The recommendations to incorporate determinants outlined when determining the directions of the national economy development are proposed.

Keywords: *deindustrialization; property rights; public administration; debt consumption; impoverishing development; external dependence.*

JEL classification: E61, D02, D24, D63, D72, F43

Вступ

Світова промисловість упродовж останньої чверті століття динамічно розвивалась: суттєво зросли обсяги виробництва, під впливом науково-технічних досягнень Третьої і Четвертої промислових революцій змінились його галузева і географічні структури, випереджальними темпами розширювався

високотехнологічний сектор¹. В Україні за цей же період виробництво не лише скоротилося, склавши (без урахування тіньового сектору) у 2016 р. лише 72 % від рівня 1990 р., але й зазнало серйозних деструктивних структурних змін, повністю протилежних тим, що відбулися у світовій промисловості. Істотно збільшилося структурне безробіття, проте не з причин підвищення технологічності і продуктивності виробництва, як у розвинених країнах, а внаслідок фізичної ліквідації тисяч переробних підприємств, у т. ч. високотехнологічних, – що, згідно з критеріями ЮНІДО, характеризується як деіндустріалізація [2, с. 8-10].

Загалом проблемам деіндустріалізації як у світовій економіці, так і у вітчизняній присвячено чимало наукових праць. Уперше це явище для світової економіки описав британський економіст Колін Кларк. Ще у 1940 р. він показав, що зі збільшенням доходів в економіці зростання сфери послуг випереджає зростання промислового і аграрного виробництва [3, с. 493–495]. Серед останніх робіт з проблем деіндустріалізації варто назвати праці В. Красильщикова [4] та М. Зверькова [5]. Вони пов'язують виникнення цього явища як з технологічними змінами, так і з глобалізацією світової економіки та діяльністю транснаціональних корпорацій, які в пошуках можливостей скорочення виробничих витрат і географічного наближення виробництв до джерел природних мінеральних ресурсів переміщували останні з розвинених країн у слабкорозвинені.

Що стосується причин деіндустріалізації у вітчизняній економіці, то часто вони пов'язуються із т. з. «трансформаційним зломом» – процесом переходу від радянської адміністративно-планової до ринкової економіки та об'єктивно зумовленими цим переходом труднощами. Проте, на наш погляд, ці причини не варто «списувати» лише на труднощі перехідного періоду. Зокрема, наприклад, Китай, переслідуючи, як і Україна, мету створення ринкової економіки, рухався у протилежному від нас напрямі і за ту саму чверть століття з напівфеодальної відсталогої країни перетворився на індустріального лідера світу. Тому для пояснення такого вітчизняного «парадоксу» та його усунення при формуванні напрямів вітчизняної промислової політики важливо визначити найбільш вагомні фактори (детермінанти), що зумовили такий стан справ.

Мета статті

Мета статті – виявити основні детермінанти, що зумовили деіндустріалізацію економіки України, особливостей та наслідків їх вияву у вітчизняній системі господарювання з подальшим обґрунтуванням ключових напрямів розбудови національного господарства та промислової політики.

¹ До кінця 2014 р., згідно зі статистикою ЮНКТАД, ВДВ промисловості в країнах, що розвиваються, зростає у 3,5 рази від рівня 1990 р., в розвинених країнах в 1,9 рази, в країнах з перехідною економікою показник становив лише 89,6 % від базового року. Справжній індустріальний прорив продемонстрували Китай і Корея, обсяги виробленої ВДВ промисловості в них зросли за 25 років у 15 та 5 разів відповідно. Китай став беззаперечним лідером світового промислового виробництва починаючи з 2011 р., витіснивши США з першого місця. У 2014 р. Китаєм створювалась п'ята частина (21,8 %) світової ВДВ промисловості, тоді як Сполученими Штатами – 16,6 %. Загалом, упродовж 1990–2014 рр. частка країн, що розвиваються, у ВДВ світової промисловості зростає з 21,1 до 50,8 %, у той час, як розвинених країн зменшилась з 74,5 до 45,4 %, а країн з перехідною економікою – з 4,4 до 3,8 %. (Статистична база даних ЮНКТАД. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/EN/>). Більш детально про тенденції розвитку світової промисловості див. в [1].

Виклад основного матеріалу дослідження

Для виявлення вказаних детермінант можна скористатися підходом, що пропонує ЮНІДО [2, с. 10-13]. Він оперує наявністю ресурсів у країні – капіталом, трудовими, природними і енергетичними ресурсами, продуктивністю праці (технологіями). Очевидно, що такий ресурсний підхід явно обмежений. Він більш-менш прийнятний для пояснення зростання промислового виробництва, проте незадовільний для пояснення його деградації, особливо в таких країнах, як Україна, що мають інверсійний характер економічних перетворень. Зокрема, наявність в Україні вищих стартових позицій у зіставленні з країнами, що розвиваються (з уже згаданим Китаєм), практично за кожною ресурсною детермінантою не дозволило їй, на відміну від останніх, здійснити економічний «стрибок». Важливим у цьому зв'язку, як звертають увагу дослідники, є не лише наявність ресурсів, але й стан інституційної системи країни, її суспільно-політичних і господарських інститутів [6, с. 5-6]. Тому замість ресурсного доцільно застосувати інституційно-структурний підхід для виділення детермінант деіндустріалізації вітчизняної економіки. Він ураховує не тільки і не стільки наявність ресурсів, скільки ефективність розпорядження ними, виходячи з умов її формування в країні.

Відтак серед визначальних детермінант, що, з одного боку, зумовили занепад вітчизняної промисловості, а з іншого є основою для її відновлювального реконструктивного розвитку у перспективі, можна назвати: *інституційно-політичні, організаційно-управлінські, зовнішньоекономічні, структурно-виробничі, фінансово-інвестиційні, інноваційно-технологічні, соціальні*. Зазначені детермінанти слід розглядати як з точки зору їх формування під впливом глобального середовища, так і з точки зору походження всередині країни.

Інституційно-політичні детермінанти стали каталізатором змін в Україні та стосувались перетворень у системі відносин власності – перегляді формальних і неформальних норм стосунків між суб'єктами з приводу їх претензій на обмежені ресурси і на доходи від їх використання. Офіційно реформа інституту власності звелася до номінальної заміни власника з державного на приватного шляхом прискореної масової приватизації. При цьому не було належного обґрунтування її способів і механізмів, нормативно-правового і організаційно-управлінського забезпечення, не ураховувалися наявні «провали» і ще не сформованого ринку, і ще не пристосованої до нього держави. Загалом в країні не було створено тих «рафінованих» ідеальних інституційних умов¹, зазначених Д. Сепінгтоном та Дж. Стігліцом у «фундаментальній теоремі приватизації» («теоремі байдужості») [7], які б забезпечили ефективність приватизації для суспільства. Тому вона «здійснювалася часто тіньовими, а нерідко кримінальними методами, ... фактично не контролювалася державою» [8, с. 4]. Її наслідком стала передача радянського майна практично задарма колишній партійно-господарській еліті, кримінальним авторитетам, новоспеченим ділкам. У результаті впродовж 1990-х рр. та першої половини 2000-х рр. в Україні виникла і вкорінилася кримінально-олігархічна модель держави, у якій політичну і економічну владу де-факто і де-юре здобула ця нечисленна група осіб, які перетворились на олігархів, що

¹ Такими умовами є: «прихильна» держава, що максимізує суспільний добробут; конкуренція на ринку та дієві механізми її захисту; відсутність негативних екстерналій; повний доступ виробників до інформації (симетрична інформація); відсутність ризиків господарської діяльності; повнота контрактів; повні специфікація і захист прав власності законом, правоохоронними та судовими органами; неможливість у межах політичної системи отримання особистої вигоди політиками та бюрократією від ухвалених ними державних рішень

стали найбагатшими в країні винятково завдяки саме такій приватизації. Сформувались олігархічні клани, які постійно конкурували між собою за сфери впливу, державні ресурси, національне багатство. Це не лише загострило проблему м'яких бюджетних обмежень, успадковану від радянської економіки, але й дало поштовх поширенню екстрактивних політичних та економічних інститутів країни¹, спрямованих на закріплення влади та збагачення олігархії.

Зрештою це призвело до автономізації та відокремлення держави від суспільства, повного ігнорування першою інтересів останнього й укріплення не представницької, а «фасадної» демократії. Виник феномен приватизованої олігархією держави, сформувалися явища неефективного та нелегітимного власника, розмитих та захищених прав власності з поширенням неправомірного («рейдерського») відчуження власності, тіньової економіки та політики, «проїдання» власності. Партикуляризм став основною формою стосунків між державою та суб'єктами господарювання, відповідно з'явився широкий спектр джерел непродуктивних і «неінноваційних» рентних доходів олігархії та бюрократії на тлі відторгнення суспільством офіційної держави. Подібні явища у сукупності призвели до поглиблення майнового розшарування суспільства, масштабних соціальних катаклізмів, стали ключовим демотиватором для ефективної господарської діяльності переважної більшості суб'єктів². Значні ресурси почали спрямовуватися останніми не на розвиток виробництва, а на індивідуалізований захист своєї власності від неправомірних зазіхань з боку конкурентів та криміналітету в умовах розмитості прав на неї, а олігархією – на здобуття політичної влади в країні як інструмента свого захисту, так і адміністративного засобу примноження своїх статків. Тому проблеми модернізації виробництва відійшли на задній план.

Відповідно, інституційно-політичні детермінанти тісно переплелися із *організаційно-управлінськими*. Структура виконавчої влади, управлінські рішення, а також модель економічної політики держави безпосередньо стали визначатися запитами олігархії та їх бізнес-груп. Тому управління промисловістю набуло рис еkleктичності, не має цілісності, системності, стратегічної виразності, підпорядкованості суспільним інтересам. Воно розпорошено між окремими міністерствами та відомствами, створеними за галузевим чи функціональним принципом, що залежать від спеціалізації зазначених бізнес-груп чи/та перебувають під неформальним впливом зовнішніх економічних і політичних агентів та інституцій.

У 2012 р. було ліквідовано Міністерство промислової політики, його функції передані нечисленному департаменту Міністерства економічного розвитку і торгівлі, у той час, як галузь завжди посідала першу позицію у структурі валового випуску (напр., у 2015 р. 35 %). Водночас сільським господарством при утриманні менших обсягів випуску порівняно з промисловістю опікується окреме Міністерство, що лише підтверджує думку (про що мова піде нижче) щодо нав'язування країні ззовні не індустріальної, а аграрної спеціалізації.

Також є окреме Міністерство енергетики і вугільної промисловості при частці цих двох галузей у структурі випуску промисловості близько 30 %. «Доцільність» існування цього міністерства стає зрозумілою, якщо зважити на фактор олігархії, – одна з вітчизняних бізнес-груп на три чверті забезпечує усе вугледобування країни і

¹ Термін «екстрактивні інститути» запропоновано Д. Аджемоглу та Дж. Робінсоном [9, с. 92–97].

² Більш детально проблему деформацій інституту власності та олігархії висвітлено нами у роб. [10].

повністю контролює теплоенергетику¹. Можна припустити, що саме її інтереси представляє Міненерго. Те саме стосується і діяльності зокрема Міністерства екології та природних ресурсів, яке надає ліцензії суб'єктам на видобуток корисних копалин в Україні. Ці ліцензії мають лише компанії, прямо чи опосередковано пов'язані з олігархічними структурами, державною бюрократією та зарубіжними агентами впливу, для інших компаній допуск на цей ринок де-юре можливий, проте де-факто закритий. Контролюючи одночасно як окремі національні комісії, що регулюють тарифоутворення у сферах енергетики та комунальних послуг, так і ці сфери загалом, олігархічні групи забезпечують встановлення державою непрозорих і вигідних для себе тарифів.

Олігархія повністю контролює великі державні компанії в промисловості, призначаючи їм через міністерства свій менеджмент, примушуючи їх укладати зі своїми структурами заздалегідь непаритетні господарські контракти – збиткові для підприємств та надприбуткові для себе². Винятково під запити олігархічних бізнес-груп упродовж останніх десятиліть було ухвалено чимало різноманітних державних програм і законодавчих актів щодо діяльності контрольованих ними галузей промисловості. Цими актами надавалася чимала державна допомога у вигляді податкових, митних та кредитних пільг, субсидій, державного фінансування, списання чи розстрочки заборгованості перед державою, компенсації заборгованості за рахунок держави перед кредиторами тощо³. За фактом вітчизняні пільги, на відміну від пільг в розвинених країнах, не переслідували мету зростання ефективності виробництва через вищу продуктивність, а навпаки дозволяли йому забезпечувати високу прибутковість, не вкладаючи кошти у модернізацію. Тим самим, замість технологічного вдосконалення, виробництво зазнавало подальшого технологічного відставання.

Без змін у відносинах власності і подолання явища олігархії заходи держави щодо стимулювання розвитку неефективні. У виборі моделей промислової політики ситуація заходить у глухий кут. З одного боку, «жорстка» політика не знімає, а навпаки загострює проблему м'яких бюджетних обмежень, оскільки створює непродуктивні (не спрямовані на розвиток) привілеї винятково для олігархії, а застосовувані при цьому інструменти лише консервують відсталість виробництва. З іншого – «м'яка» ліберальна політика за умов розмитих і незахищених прав власності призводитиме до зворотного ефекту – посилення економічної нерівності та перерозподільних процесів на користь олігархії, застосування нею права сили у політиці та економіці, зростання попиту суб'єктів на партикулярні рішення влади. За таких обставин, формування ефективної, цілеспрямованої і функціонально організованої системи державного управління, орієнтованої на запити суспільства, унеможлиблюється. Відповідно, можна говорити, що внаслідок «зрощування» олігархічного бізнесу з державним управлінським апаратом та підпорядкування діяльності останнього інтересам першого, система державного управління радянського зразка не була демонтована, а лише модифікувалась з адміністративно-планової у адміністративно-олігархічну, що в

¹ Найбільшим видобувником вугілля в країні є компанія «ДТЕК Енерго», що входить в корпорацію ДТЕК. У 2016 році шахти холдингу видобули 33,95 млн тонн вугілля, або майже 76 % від загального обсягу видобутку в країні. У холдинг входять 6 вуглевидобувних підприємств, що керують 28 шахтами, об'єднаними в 12 шахтоуправлінь.

² Яскравим прикладом може слугувати видобуток державними підприємствами природного газу, який весь безальтернативно купується компаніями олігархів за заниженими цінами і перепродується на ринку за завищеними в рази цінами.

³ Більш детально див. [11].

принципі не відповідає завданням соціально орієнтованого розвитку економіки і виробництва.

Така система управління несе низку загроз як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Серед внутрішніх – перманентна гостра політична, економічна, а зараз, очевидно, і воєнна боротьба олігархічних кланів за державну владу. Серед зовнішніх – проникнення в країну іноземних транснаціональних компаній (по суті – іноземної олігархії), які у своїй діяльності часто переслідують не тільки економічні, але й політичні цілі керівництва країн свого походження. В Україні діяльність іноземних бізнес-груп не є нейтральною ні в економічному, ні в політичному плані, особливо в умовах зовнішньої воєнної агресії та походження цих груп з країни-агресора. Навіть без урахування цього фактору проникнення в Україну іноземних ТНК, як свідчить досвід країн із подібними до України інституційними умовами, матиме переважно негативні наслідки для економіки¹. Модель приватизованої олігархією держави ідеально підходить для нав'язування цими ТНК вигідних для себе, але неприйнятних для суспільства умов діяльності в країні. Ураховуючи значно більший фінансовий потенціал іноземної олігархії порівняно з вітчизняною, загроза реприватизації держави на користь першої занадто реалістична. У такому випадку подолання деіндустріалізації та модернізація промисловості в інтересах суспільства не відбудуться.

Інституційно-політичні та організаційно-управлінські детермінанти, з одного боку, сформували модель взаємовідносин України із зовнішнім світом, але водночас їх характеристики значною мірою самі формувались під впливом *зовнішньоекономічних детермінант*. Скасування державної монополії на експортно-імпорتنу діяльність і прискорена масштабна лібералізація зовнішньоекономічної діяльності з повним відкриттям внутрішнього ринку для іноземних товарів і послуг на початку 1990-х рр. стали шоківим потрясінням для української економіки, що чималою мірою заклали довгострокові деструктивні тренди не лише у реальному секторі, але й у фінансовій та соціальній сферах. Більшість підприємств переробної промисловості не витримали натиску іноземної конкуренції ні на внутрішньому, ні тим більше на зовнішньому ринках. На останньому українська продукція знайшла свою нішу переважно у сегменті сировинної сільськогосподарської і промислової низькотехнологічної продукції первинної обробки.

Строки та глибина зовнішньоекономічної лібералізації жодним чином не прив'язувались до необхідності завчасного проведення модернізації та реструктуризації виробництва, причому за активної фінансової та організаційної підтримки саме держави на тлі нерозвиненості ринку капіталу та фінансового сектору. Вважалося, що така лібералізація сама стане потужним стимулом для модернізації. Вочевидь цього не сталося, а навпаки, можна підтримати висновки ЮНІДО, що це виявилось для таких країн, як Україна, однією з головних причин деіндустріалізації [2, с. 9]. За декілька років українська економіка стала найбільш відкритою у світі з часткою експорту та імпорту у ВВП близько 50 %, причому з переважанням останнього над першим². Унаслідок своєї надмірної орієнтації на зовнішні ринки динаміка розвитку

¹ Більш детально див. [12; 13].

² За даними ЮНКТАД у 2010 р. вітчизняний експорт становив 46,5 % ВВП, імпорт – 49,3 %, у 2014 р., відповідно 49,2 та 53,2 %. Для зіставлення, у світовій економіці у 2014 р. експорт становив 30,5 % ВВП, імпорт – 29,5 %, в розвинених країнах – 28,3 та 28,4 %, в країнах, що розвиваються – 33,5 і 31,4 %. Навіть в економіках США та Китаю, які вважаються вітчизняним експортним середовищем найбільш відкритими у світі, частка експорту становила 13,8 та 23,7 % ВВП, а імпорту – 16,8 та 21 % відповідно. Проте навіть за такої низької у зіставленні з

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 3.

вітчизняної економіки потрапила у жорстку прив'язаність до циклів світової кон'юнктури на товари, що становлять основні статті українського експорту, – недорогоцінні метали та вироби з них, зернові культури [14]. Така залежність вказує як на проциклічний і стратегічно невиразний характер вітчизняної економічної політики, так і на неефективність засобів регуляторного впливу держави на діяльність суб'єктів.

За останніх 15 років товарна структура вітчизняного експорту та імпорту зазнала помітних змін, проте не на краще: зросла аграрно-сировинна складова експорту і промислова високотехнологічна складова імпорту¹. Зміщення у товарній структурі експорту та імпорту є сукупним результатом дії як внутрішніх інституційно-політичних і структурно-виробничих чинників, так і зовнішніх політико-економічних, а з 2014 рр. – і воєнно-політичних чинників. Внутрішні інституційно-політичні чинники зумовили викривлення інвестиційної мотивації суб'єктів господарювання, зробили інвестиційну діяльність непривабливою і занадто ризикованою як з точки зору загострення дилеми вибору пріоритетів вкладання капіталу (на розвиток виробництва чи на його захист від неправомірних посягань сторонніх суб'єктів), так і з точки зору суттєвого обмеження переважній більшості суб'єктів можливостей доступу до інвестиційних ресурсів і подальшого розпорядження отриманими прибутками. Відповідно відтворювальні процеси у виробництві зупинились, його технологічна відсталість і рівень зношення продовжили прогресувати, що на тлі зовнішньої відкритості зумовило витіснення вітчизняного виробника з внутрішнього ринку, насамперед непродовольчого, і його подальшу практично безальтернативну орієнтацію на світові сировинні ринки².

Деформації у системі прав власності та низький рівень її захисту зумовили суттєве звуження горизонту планування діяльності суб'єктами господарювання, тому інвестиції у виробництво як форма відкладеного споживання за таких умов стали недоцільними і суб'єкти почали вибудовувати свою діяльність за стратегію «швидкої наживи» або «швидких грошей». Саме тому, на противагу розвиненим країнам, де виробництво зміщувалося у середньо- і високотехнологічні сектори, в економіці України *структурно-виробничі детермінанти* характеризуються переважанням

українською економікою відкритістю внутрішнього ринку, адміністрація США на чолі з Д. Трампом вважають, що це шкодить американській економіці і ставить питання про посилення захисту внутрішнього ринку від іноземних конкурентів.

¹ Якщо у обсягах експорту у 2001 р. частка недорогоцінних металів становила 41,3 %, а аграрної продукції (розділи I-III УКТЗЕД) 8,4 %, у 2010 р. – 33,7 та 14,3 %, то у 2016 р. аграрна продукція становила вже понад третину (35,3 %), а частка недорогоцінних металів скоротилась до 23 %. У обсягах імпорту вдвічі зменшилась частка мінеральних продуктів, з 42,6 % у 2001 р. до 21,6 % у 2016 р., і на третину зросла частка машинобудівної продукції (розділи XVI–XVIII УКТЗЕД), з 21,5 до 29,1 %.

² У 2015 р. у товарній структурі роздрібного товарообороту товари вітчизняного виробництва домінували лише у продовольчій групі із сукупною часткою 85,2 %. Самі ж продовольчі товари становили 41,1 % обсягу роздрібного товарообороту, решта (58,9 %) припадала на непродовольчі товари, а продукція вітчизняного виробництва у цій групі становила лише 39,3 %. За більшістю видів непродовольчих високотехнологічних товарів частка вітчизняного виробництва була мізерною. Наприклад, частка автомобілів вітчизняного виробництва становила лише 4,3 % їх загального обсягу продажу, тоді як самі обсяги продажу автомобілів посідали четверту позицію на роздрібному ринку (4,8 %). Ринок телекомунікаційного устаткування, мобільних телефонів, аудіо- та відео обладнання, комп'ютерів та програмного забезпечення практично повністю був заповнений продукцією іноземного виробництва. Частка іноземної продукції на ринку одягу та взуття становила понад 95 %, побутових електротоварів 90 %.

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2017. Volume 2. № 3.

сировинно-видобувних та низькотехнологічних виробництв аграрних та промислових видів діяльності, оскільки лише вони змогли забезпечити такі «швидкі гроші» на тлі відсталості галузей глибокої переробки та відсутності належної мотивації як у суб'єктів, так і у самої держави щодо їх модернізації¹.

З високою ймовірністю можна припустити, що внаслідок відкриття вітчизняного ринку та його завоювання продукцією іноземних корпорацій, а також урахування внутрішні інституційно-політичні особливості формування державних рішень, під тиском зарубіжних, насамперед західних, політичних та фінансових інституцій, що представляють інтереси цих корпорацій, Україна впродовж останніх десятиліть змінила вектори своєї зовнішньої економічної і політичної інтеграції в рамках регіональних об'єднань і союзів. Зміні цих векторів також сприяли суперечливі торговельні обмеження і війни впродовж 2010–2013 рр. і раніше з боку Російської Федерації за окремими важливими позиціями вітчизняного експорту до неї. Вони стали, з одного боку, наслідком курсу останньої на імпортозаміщення, а з іншого – реакцією російського керівництва на зближення України із країнами Євросоюзу. Зрештою торговельна війна Росії і спроби нав'язування Україні вигідних для себе умов її розвитку переросли у 2014 р. у збройну воєнну агресію Російської Федерації проти української держави з подальшою окупацією частини її Луганської і Донецької областей та АР Крим. Україна втратила не лише частину своєї території, але і значну частину свого промислового і експортного потенціалу, що на них припадали².

Унаслідок перелічених обставин змінилась не лише географія вітчизняних експорту та імпорту, але і їх товарна структура³, причому у гірший для країни бік. Розширення торгівлі з ЄС та звуження з країнами СНД призвело до зростання сировинної спрямованості вітчизняного експорту та підвищення технологічності імпорту⁴, урахуваючи той факт, що саме останні були основними споживачами

¹ Якщо у 1990 р. найбільшою у випуску промислової продукції була частка машинобудування (30,5 %), харчова промисловість була на другій позиції (18,6 %), далі чорна металургія (11%) та легка промисловість (10,8 %), то до 2010 р. ситуація кардинально змінилась: у переробній промисловості металургійне виробництво, будучи експортоорієнтованим, посіло першу позицію (18,8 %), другим було виробництво харчових продуктів (18,1 %), третім – машинобудування (9,3 %), а легка промисловість (текстильне виробництво і виробництво одягу) практично зникла як галузь, маючи частку лише 0,7 %. До 2016 р., чималою мірою внаслідок воєнних дій на сході країни, структура виробництва знову зазнала помітних змін: першу позицію у переробній промисловості посіло виробництво харчових продуктів (21,6 %), на другу сходинку перемістилося металургійне виробництво (17,1 %), а машинобудування скоротилося до свого мінімуму за 25 років (6,6 %).

² За даними Мінекономрозвитку України, частка Криму, Донецької і Луганської областей у загальному обсязі експорту українських товарів знизилася внаслідок окупації з 26,6 % у 2013 р. до 10,4 % у 2015 р. Експорт з Донецької обл. зменшився за цей період на 70 %, з Луганської – на 93 %, експортна недоїмка від втрати контролю держави над частиною територій склала у 2015 р. 12,9 млрд дол. США або близько 5,7 % ВВП України [15, с. 5].

³ Якщо у 2000 р. на країни СНД припадало 30,6 % вітчизняного експорту та 57,5% імпорту, на країни ЄС(28) відповідно 31,4 % та 29 %, а на країни Азії – 23,9 % та 6 %, то у 2015 р. збільшилась частка експорту в ЄС до 34,1 %, імпорту – до 40,9 %, в країни Азії – до 32,5 та 19,3 %, тоді, як з країнами СНД обсяги торгівлі різко скоротилися, відповідно до 20,5 та 27,9 %.

⁴ У 2015 р. понад три чверті експортних поставок до ЄС становила аграрна сировинна і низькотехнологічна промислова продукція – чорні метали (20,2 %), зернові культури (12,5 %), руди, шлак і зола (7,4 %), деревина (5,5 %), насіння олійних рослин (5,0 %), відходи харчової промисловості (3,8 %) і т.п. Водночас імпорт з ЄС у 2015 р. на дві третини був представлений переважно високотехнологічною продукцією машинобудування та хімії – мінеральні палива

вітчизняної середньо- і високотехнологічної продукції машинобудування¹. Зміщення у структурі експорту вказують на перетворення країни з індустріально-аграрної на аграрну, а у структурі імпорту – на посилення зовнішньої технологічної залежності, що у поєднанні веде до поглиблення процесу деіндустріалізації і укріплення в економіці моделі т. з. «збіднюючого» чи «виснажливого» розвитку.

Не варто особливо сподіватися, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС матиме у цій частині позитивний ефект для вітчизняної економіки, на що занадто оптимістично розраховує уряд. Навпаки, ці тенденції не зміняться на протилежні, а можуть лише закріпитись, одночасно посиливши конкуренцію на внутрішньому ринку з боку іноземних виробників з подальшим витісненням з нього вітчизняних, особливо у сегменті непродовольчих промислових споживчих та інвестиційних товарів [16]. Ці висновки також непрямом підтверджуються окремими рішеннями Євросоюзу як щодо своєї внутрішньої політики, так і щодо умов співпраці з Україною. Зокрема, наприклад, у своїй стратегії промислового ренесансу Євросоюз розглядає стосунки з країнами-сусідами, зокрема і Україною, лише з точки зору їх використання як зовнішнього джерела сировинних і трудових ресурсів. Підтвердженням цьому є вимога ЄС щодо скасування Україною мораторію на експорт лісу-кругляку взамін на 600 млн євро кредитної допомоги, яка жодним чином не компенсує ні вартісні втрати від зменшення переробки лісу всередині країни, ні катастрофічні екологічні наслідки від вирізання лісів. Окремі країни ЄС, зокрема Польща, розглядає Україну, як основне джерело поповнення своїх трудових ресурсів, збільшуючи відповідні квоти на працевлаштування українців у себе.

Відкриття внутрішнього ринку і стрімке завоювання імпортом домінуючих позицій на ньому призвели до швидкого перенесення в країну стандартів і практик споживання з розвинених країн на тлі непристосованості та неспроможності власного виробництва до їх задоволення, яка зберігається і донині. У сукупності це визначило формування особливостей *фінансово-інвестиційних детермінант* вітчизняної деіндустріалізації.

Насиченість внутрішнього товарного ринку та широта товарного асортименту, відкриття перед населенням доступу до матеріальних благ сучасної західної цивілізації, чого не було за часів адміністративно-планової економіки, на тлі відсутності у громадян, з одного боку, вираженої і раціональної культури споживання, а з іншого – високої продуктивності праці, сумлінного і відповідального ставлення до неї, зацікавленості у самовдосконаленні та підвищенні свого професійного рівня, спричинили низку суперечливих ефектів, які чималою мірою вплинули і на інституційні деформації, і на формування соціальної невдоволеності та соціальних конфліктів. У населення швидко розвинулась «жага» до споживацтва, не підкріплена такою ж «жагою» до ефективної праці. У заможних верств, представників вищих щаблів влади і бізнесу це перетворилось у демонстративне, клептократичне, «елітне» споживання, відкрите хизування своїми матеріальними статками. У середніх і малозабезпечених верств це посилює відчуття власної бідності, нерівності і соціальної

(22,2 %), ядерні реактори (10,2 %), електричні машини (7,1 %), пластмаси (7,1 %), фармацевтична продукція (6,5 %), засоби наземного транспорту (5,4 %) і т.п.

¹ У 2011 р. у структурі вітчизняного експорту до Російської Федерації у першій десятці товарів були залізничні локомотиви (16,1 %), ядерні реактори (11 %), електричні машини (5,3 %), засоби наземного транспорту (2,5 %). У 2015 р., попри збройну агресію з боку Російської Федерації, остання залишилась найбільшим покупцем вітчизняної машинобудівної продукції, зокрема у структурі експорту до цієї країни першу позицію займали ядерні реактори (18,7 %), у першій десятці були електричні машини (5,3 %), залізничні локомотиви (2,3 %).

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2017. Volume 2. № 3.

невдоволеності через бажання володіти іноземними матеріальними благами і неспроможністю їх придбати.

Випереджальне формування завищених споживчих запитів і культу споживацтва на тлі низькопродуктивного виробництва призвело до чималих проблем у фінансовій сфері загалом та інвестиційній зокрема. Не лише у населення, але і у влади, як зазначає В. Геєць, сформувався «стереотип поведінки споживання не за ресурсами і життя не за коштами» [17, с. 8]. Досить поширеним став міф, що добробут населення розвинених країн забезпечується завдяки постійному життю у борг. На державному рівні ці стереотипи трансформувались не у політику розвитку виробництва, а у політику постійних запозичень коштів на покриття дефіциту бюджету. Формування ж самого бюджету відбувалося не за реально отриманими результатами економічної діяльності, не за запитами на модернізацію виробничого базису країни, а за «роздутими» запитами на споживання як у формі соціальної підтримки населення, так і у вигляді безпосередньо державного споживання¹.

На тлі деградуючої економіки, намагаючись підтримувати уже звичний для себе рівень споживання, українська держава потрапила у «борговий зашморг» перед зарубіжними позичальниками, коли лєвова частка нових запозичень спрямовується на покриття зобов'язань за старими, решта – знову таки на підтримку споживання і соціальні зобов'язання держави, а не на розвиток виробництва, при цьому рівень обслуговування боргу за рахунок бюджету зростає, а реальна дохідна база бюджету звужується внаслідок постійної стагнації виробництва. Водночас міжнародні донори надання своїх позик супроводжують вимогами, реалізація яких Урядом часто відверто негативно відбивається на суспільних настроях, оскільки має наслідком звуження соціальних гарантій населенню та його збідніння. Зрештою, затягування «боргового зашморгу» часто закінчувалося в Україні неможливістю держави вчасно обслуговувати свої боргові зобов'язання, що призводило до неодноразової реструктуризації боргу на жорстких і малоприйнятних, проте практично безальтернативних для України умовах кредиторів.

Умови останньої реструктуризації державного боргу, проведеної у 2015 р., за образним висновком експертів, є «міною уповільненої дії» з точки зору збереження стабільності та зростання економіки України. По суті, політика життя у борг на тлі нехтування урядом проблем модернізації та підвищення продуктивності виробництва фактично «стерилізує» економічне зростання у наступні десять років, причому як з причин відсутності вказаної модернізації, так і через зазначені умови міжнародних кредиторів, що нівелює її результати у випадку, якщо ця модернізація все ж таки відбуватиметься².

¹ На 1 січня 2016 р. державний і гарантований державою борг виріс до 79,4 % ВВП проти 12 % у 2007 р., перевищивши безпековий поріг у 40-60 %, а обслуговування держборгу зросло до 16,8 % доходів бюджету [18, с. 5–6.].

² Як зазначає Т. Богдан, реструктуризація державного боргу, хоча і розвантажила бюджети 2015–2018 рр., але істотно посилила тягар зовнішнього боргу в довгостроковій перспективі. Так, за умовами угоди з кредиторами, Уряд виплачуватиме 80 % номінальної суми боргу протягом 2019–2027 рр., сплачуючи кредиторам 7,75 % річної дохідності. У результаті, замість списаних 3,6 млрд дол. він зобов'язався віддавати кредиторам або 15, або 40 % номінального приросту ВВП протягом 20 років, якщо темпи зростання реального ВВП перевищуватимуть 3 % і 4 % відповідно. За підрахунками Т. Богдан, сумарні виплати у такому разі сягнуть 8,3 млрд дол. за умови, що реальний ВВП зростатиме на 4 % протягом 20 років, а у разі щорічного зростання ВВП на 5 % ці виплати перевищать 33 млрд дол. Як зазначає експерт, при дисконтуванні зазначених величин стає очевидним, що не будуть нівельовані наявні розриви між

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 3.

Для населення споживання понад власні ресурси і життя у борг особливо характерно проявилось у поширенні споживчого кредитування. Його обсяги були зіставні із рівнем кредитування переробної промисловості¹. Ураховуючи, що споживчі кредити надавалися на непродовольчі високотехнологічні товари тривалого використання, причому переважно іноземного походження (автомобілі, побутова техніка і електроніка, засоби зв'язку), можна говорити, що такі кредити стали для вітчизняних галузей переробки суттєвим чинником їх пригнічення, а для іноземної продукції – механізмом прискореного просування на внутрішній ринок, що не могло не позначитись на посиленні сировинного ухилу вітчизняної промисловості.

Корпоративний нефінансовий сектор економіки не став винятком у веденні своєї діяльності за рахунок боргів. За останнє десятиліття, за спостереженнями В. Зимовця, його борг стрімко нарощувався: якщо у 2005 р. він майже не перевищував власний капітал, то до 2016 р. співвідношення між ними (боргова залежність) сягнуло 4,37, що перевищує «нормальний» для країн з емерджентними економіками рівень більш ніж утричі. З одного боку, це стало результатом скорочення протягом 2013–2015 рр. власного капіталу підприємств більш ніж на 500 млрд грн (на 30 %) унаслідок їх хронічної збитковості, припинення господарської діяльності, а також втрати державою контролю над частиною території країни [20]. Причому причинами збитковості стала і надмірна присутність на внутрішньому ринку іноземних компаній, і неспроможність вітчизняних виробників протистояти їм через власну технологічну відсталість та відсутність ресурсів на модернізацію. Саме тому, з іншого боку, для ведення своєї діяльності за таких умов відбулося стрімке зростання боргів підприємств у номінальному вимірі майже на 2 трлн грн через застосування насамперед сурогатних форм боргового фінансування, таких, як кредиторська заборгованість, на тлі стагнації банківського кредитування і його високої вартості для позичальників.

Надвисока боргова залежність, незначна роль банків у фінансуванні та нагромадженні капіталу поряд із поширенням тіньової діяльності та офшорних схем виведення коштів з країни, як підсумовує В. Зимовець, є ознаками деформованої «квазіринкової» фінансової моделі ведення бізнесу в Україні. Вона утворилась унаслідок вищезгаданих деформацій інституційної системи та системи прав власності як її ключової складової. У цьому контексті це проявляється, по-перше, у слабкому

списаною сумою у 3,6 млрд дол. і майбутніми зобов'язаннями України за інструментами компенсації вартості, а це означає, що в результаті реструктуризації державного боргу хоча і відбулася зміна його строкової структури, проте одночасно істотно зросла його величина [19, с. 25].

¹ На кінець 2010 р. обсяги споживчих кредитів становили 122,9 млрд грн, у той час, як кредити у переробну промисловість – 121,5 млрд грн (або 98 % від обсягу перших), причому довгострокові споживчі кредити населенню (на строк понад 5 років) були для банків значно привабливіші, ніж аналогічні кредити переробній промисловості – обсяг перших становив 67,5 млрд грн. і у 3,5 рази перевищував обсяг останніх. У 2013 р. ситуація була аналогічна – споживчих кредитів було надано 137,3 млрд грн, кредитів у переробну промисловість 135,9 млрд грн, довгострокових споживчих кредитів – 38,9 млрд грн або у 2,3 рази більше, ніж у переробну промисловість (Див.: Бюлетень НБУ. – 2011. – № 2. – С. 124, 130; Бюлетень НБУ. – 2014. – № 2. – С. 146, 150). На кінець лютого 2017 р. ситуація змінилась: рівень споживчого кредитування знизився вдвічі у зіставленні з кредитуванням переробної промисловості (102,4 проти 201,3 млрд грн), але довгострокове споживче кредитування все ж таки перевищувало аналогічне кредитування промисловості у 1,4 рази (Див. грошово-кредитну статистику НБУ: <https://bank.gov.ua/files/3.3-Loans.xls>). Причини такої зміни слід шукати зовсім не у втраті населенням бажання до надмірного споживання, а скоріше у багатократному зростанні комунальних тарифів протягом 2015-2016 рр. і вимушеному перегляді домашніми господарствами напрямів своїх витрат.

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2017. Volume 2. № 3.

захисті прав кредиторів та, по-друге, у недовірі до банківської системи¹. У разі банкрутства суб'єктів ризику втрати кредиторами капіталу в Україні на порядок вищі, ніж у розвинених країнах. Саме тому невирішеність проблем захисту прав власності паралізує кредитні відносини та є основною причиною нарощування сурогатних боргів.

Водночас високий рівень недовіри до банківської системи не дозволяє замістити суб'єктам цю форму боргового фінансування на банківське кредитування. Заходи держави щодо так званого «очищення» банківського сектору і виведення неплатоспроможних банків з ринку лише посилили цю недовіру, оскільки за офіційними намірами оздоровити фінансову сферу досить часто проступали неофіційні приватні інтереси влади і провладного олігархічного бізнесу у такий спосіб здійснити черговий переділ власності і капіталу в країні. Протягом 2015–2016 рр. НБУ було припинено діяльність 87 банків. У багатьох випадках за мовчазної згоди високопосадовців, а часто – і їх прямого сприяння, власники вивели з ліквідованих банків коштів на загальну суму близько 300 млрд грн, водночас з цієї суми близько 270 млрд грн – це кошти підприємств на поточних рахунках [21]. Можна припустити, що зазначені кошти для власників банків стали своєрідною сурогатною, проте напівкримінальною, формою одночасно і поповнення власного капіталу своїх компаній, зареєстрованих переважно в офшорних юрисдикціях, і інвестицій у них.

Утвердження у суспільстві пріоритету поточного споживання над відкладеним інвестиційним на тлі високих ризиків постійного переділу та неправомірного відчуження власності, відкритості внутрішнього ринку і відсталості виробництва безпосередньо позначилось на відтворювальних процесах у виробництві. Незадовільний рівень захисту прав інвесторів зробили інвестиції у виробництво непривабливими для бізнесу, а рівень валового нагромадження основного капіталу наднизьким². Криза відтворення набула рис перманентності і стійкого поглиблення, що підтверджується постійно наростаючим рівнем зношення основних засобів в економіці та промисловості³ і зрештою може обернутися повним колапсом економіки уже в найближчій перспективі.

¹ Зокрема, за даними Світового Банку, станом на червень 2016 р. в Україні за завершенням процедур банкрутства суб'єктів кредиторам відшкодовувалось в середньому 7,5 % суми вкладених ними коштів, тоді як в Норвегії та Японії – 92 %, Великій Британії – 88,6 %, Німеччині – 84,4 %, США – 78,6 %, Польщі – 60,6 %. Див.: *Doing business: Resolving Insolvency* [Електронний ресурс] // The World Bank Group. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/resolving-insolvency>.

² Упродовж останніх п'ятнадцяти років ВНОК лише у 2006–2008 рр. наближалось до прийнятої у світовій практиці мінімально допустимої норми у 25 % ВВП для забезпечення процесу розширеного відтворення та інтенсивної модернізації виробництва. В інші роки воно було в межах 16–19 %, а у 2014–2015 рр. у зв'язку із початком воєнних дій на Сході України і відповідним суттєвим зростанням інвестиційних ризиків нагромадження капіталу скоротилось до 14,2 та 13,5 % ВВП – мінімального рівня за останню чверть століття. Проте і цей показник недостатньо показує усю трагічність кризи відтворення. Більш очевидною вона є, якщо зіставити обсяги річних капітальних інвестицій з обсягами основних засобів. У промисловості це співвідношення впродовж 2001–2015 рр. коливалось в межах 4,5–7 %, а у 2015 р. склало 2,3 %, тобто, щоб повністю оновити парк основних засобів, потрібно близько 50 років, а якщо урахувати, що ці засоби в Україні суттєво недооцінені, а інвестиції використовуються не лише на створення нових, але і на придбання діючих основних засобів, які також мають певний рівень зношення, то цей період ще більший.

³ Впродовж останніх півтора десятиліття зношення основних засобів зросло майже вдвічі, з 45 % у 2001 р. до 83,5 % у 2014 р. в економіці, та з 52 % у 2001 р. до 77 % у 2015 р. в промисловості.

Формування галузевої структури інвестицій, як і структури експорту, відповідає моделі поглиблення сировинної експортної спеціалізації вітчизняної економіки – переходу від переважно індустріально-аграрної до переважно аграрної спеціалізації¹. Водночас проблема переорієнтації інвестицій на користь високотехнологічних галузей глибокої переробки пов'язана не лише із винайденням додаткових обсягів ресурсів і зниженням ризиків інвесторів, але й, по-перше, із зміною джерельної бази інвестицій, а по-друге, із суттєвим розширенням внутрішнього споживчого ринку цієї продукції насамперед за рахунок відмови не стільки від аналогічної іноземної продукції, що на ньому домінує, скільки від сформованого споживчого стереотипу щодо безумовного віддання переваги саме іноземній, а не вітчизняній продукції.

У структурі джерел інвестицій превалюють власні кошти підприємств². Тому за наявних обмежень ринку галузева структура виробництва залишатиметься незмінною, оскільки підприємства вкладають кошти у підтримку і розвиток, як правило, свого основного виду діяльності, особливо урахувавши значний дефіцит інвестиційних ресурсів, високі ризики інвестування у незнайомі для себе сфери діяльності, а також існуючий неформальний жорсткий поділ ринку між конкуруючими олігархічними бізнес-групами.

Ця обставина обтяжується особливостями банківського інвестиційного кредитування – інсайдерським кредитуванням, – наданням позик винятково компаніям і підприємствам, що належать власникам самих банків [22]. Це стосується не лише приватних, але і державних банків. Останні надають позики лише тим компаніям (як державним, так і приватним), що прямо чи опосередковано контролюються (у власних інтересах) вищою державною бюрократією і представниками провладної олігархії. Для комерційних банків кредитування інсайдерів стало одним з основних напрямів їх діяльності, а для третини проблемних банків, про які мова йшла вище, за висновками НБУ, таке кредитування було єдиною метою їх діяльності. Вони «висмоктували» депозити в населення і спрямовували їх на підтримку бізнесу своїх власників. Частка інсайдерських кредитів загалом наближається до 80 % загального обсягу кредитів як державних, так і комерційних банків, а в окремих банках 100 % кредитного портфеля було розподілено між компаніями, пов'язаними з їх власниками. Подібні банки у переважній більшості були і залишаються структурними одиницями вітчизняних олігархічних бізнес-груп, а такий спосіб отримання ними фінансових ресурсів можна розглядати як форму інституційного пристосування до діяльності в умовах надвисоких політичних та економічних ризиків і слабого захисту прав власності в країні.

Для пересічних суб'єктів господарювання можливості отримання банківських позик де-юре існують, але де-факто відсутні. Саме тому «чистка» банківського сектору в зазначених інституційних умовах не матиме тих наслідків, які офіційно

Ще вищий рівень зношення спостерігається у секторах енергетичної і комунальної інфраструктури, зокрема у виробництві та розподіленні електроенергії, газу – 82,6 %, водопостачанні – 62 %.

¹ Упродовж 2001-2016 рр. частка сільського господарства у загальних обсягах інвестицій в економіці зроста майже втричі, з 5 до 13,8 %, промисловості – зменшилась з 42 до 33 %. У самій промисловості найбільшою у цей період залишалась частка виробництва харчових продуктів – близько 16 % загального обсягу інвестицій галузі, збільшилась частка металургії з 10 до 13 %, при незмінно малій частці галузей машинобудування – близько 6 %.

² Упродовж 2010-2015 рр. частка власних коштів підприємств збільшилась з 62 до 70 %, державного та місцевого бюджетів перебувала в межах 9 %, частка кредитів банків зменшилась майже вдвічі, з 13 до 7 %, а іноземних інвесторів не перевищувала 3 %.

ISSN 2415-8453. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2017. Volume 2. № 3.

декларувалися владою і пов'язувалися із підвищенням стійкості банківської системи та відновленням кредитування економіки, а навпаки, звужить забезпеченість суб'єктів кредитними ресурсами, що наочно уже спостерігається у вигляді як зменшення частки кредитів у структурі джерел інвестицій упродовж 2014–2016 рр., так і їх недоступністю для абсолютної більшості суб'єктів господарювання при надлишку вільних кредитних ресурсів на ринку.

Особливостями прямого іноземного інвестування в Україні, сформованими внаслідок інституційних деформацій та високих ризиків ведення господарської діяльності, є:

- *по-перше*, переважання інвестицій від іноземних контрагентів вітчизняних компаній, пов'язаних з ними прямо чи опосередковано через структуру власності і зареєстрованих у країнах з офшорними юрисдикціями¹;
- *по-друге*, переважання інвестицій у торгівлю та фінансову діяльність над інвестиціями у промисловість у їх видовій структурі, а також у зіставленні із сумарною часткою цих секторів у видовій структурі усіх капітальних інвестицій в Україні², що вказує на підвищену мотивацію іноземних інвесторів розвивати саме торговельну і фінансову сфери, а не виробництво, задля закріплення домінуючого становища іноземної продукції на внутрішньому ринку;
- *по-третє*, використання окремими країнами-сусідами, зокрема Російською Федерацією, своїх інвестицій в Україну як інструмента дестабілізації її економічної та політичної ситуації, придбання (прямого чи опосередкованого) ключових стратегічних активів країни, зокрема в енергетиці і промисловості, підкупу окремих представників державної бюрократії та політичної еліти для отримання при одночасному застосуванні воєнного тиску спочатку економічного, а згодом і політичного контролю над країною³.

¹ *Офшорний Кіпр став найбільшим інвестором в Україну, його кошти становили чверть (25,7 %) усього обсягу ПІІ за 1994–2017 рр. Він використовується вітчизняним бізнесом, з одного боку, у схемах приховування і виведення прибутків з України, а з іншого – для їх реінвестування в Україну.*

² *Найбільший накопичений з 1994 р. обсяг ПІІ в країні був зафіксований на початку 2014 р. – 53,7 млрд дол. США. Факт воєнної агресії до України з боку Російської Федерації, а також трикратна девальвація національної валюти у зазначений рік зумовили суттєве зростання воєнно-політичних та валютно-курсних ризиків ведення бізнесу, виведення іноземними власниками інвестованих коштів і скорочення впродовж наступних трьох років обсягів ПІІ на 30 % – до 37,6 млрд дол. США на початок 2017 р. У промисловості обсяги ПІІ скоротились найбільше порівняно з іншими видами діяльності, – майже вдвічі, з 17,6 до 9,5 млрд дол., у той час, як у торгівлі на 20 %, з 6,8 до 5,5 млрд дол., а у фінансовій діяльності на 15 %, з 12,3 до 10,3 млрд дол. У результаті частка промисловості у структурі ПІІ зменшилась з 42,2 % на початок 2010 р. до 25,4 % на початок 2017 р., а частки торгівлі та фінансової діяльності навпаки зросли, з 11,1 до 14,6 % та з 23 до 27,4 % відповідно, що зробило останню найбільшим акцептором іноземних інвестицій в економіці. У загальній видовій структурі капітальних інвестицій внесок торгівлі і фінансової діяльності був значно скромнішим, ніж у видовій структурі іноземних інвестицій, а впродовж зазначеного періоду він навіть зменшився, склавши у 2016 р. відповідно 7,7 та 2,3 %.*

³ *За річним обсягом прямих іноземних інвестицій в Україну у 2016 р. першу позицію посіла Російська Федерація, що не може не насторожувати, ураховуючи факт воєнної агресії РФ відносно нашої країни, а також можливість суттєвого неформального впливу російського політичного керівництва на діяльність своїх суб'єктів як всередині країни, так і за кордоном. Сума російських інвестицій у цей рік становила майже 1,7 млрд дол. або 37,8 % загального обсягу річних ПІІ, тоді як другу позицію зайняв Кіпр із значно скромнішою часткою 9,7 %. Примітно, що 90 % обсягу російських інвестицій в Україну припали на фінансову діяльність, а саме – на*

ISSN 2415-8453. Український журнал прикладної економіки. 2017 рік. Том 2. № 3.

Тому подібні тенденції у іноземному інвестуванні в Україні не слід однозначно оцінювати як фактор прогресу і розвитку її економіки і виробництва. Навпаки, за наявної інституційної специфіки вони значною мірою можуть розцінюватись як фактор стримування розвитку і навіть деградації. З одного боку, віддання переваги іноземними інвесторами вкладанню коштів у торгівлю і фінансову діяльність порівняно з промисловістю закріплює домінування культу споживацтва, причому продукції іноземного походження, і культу життя у борг через випереджальне розширення фінансового сектору порівняно з виробничим і пріоритетного підтримування споживчого кредитування населення на тлі відсутності інвестиційного кредитування виробництва. З іншого боку, суттєва частина іноземних інвестицій використовується окремими країнами-інвесторами для отримання не стільки економічних вигод, скільки досягнення політичних цілей, які суперечать цілям розвитку українського суспільства загалом.

У результаті деструктивних трансформацій у системі прав власності й зумовленого ними переважання поточного споживання над інвестиційним на тлі поширення західних споживчих практик та збереження низької культури виробництва і якості управління ним, відбулося не лише інвестиційне «виснаження» економіки, але й, що більш важливо, набуття нею неспроможності до відтворення на інноваційній основі. Це ключова характеристика *інноваційно-технологічних детермінант* деіндустріалізації країни.

Успадкований від колишнього СРСР високий рівень освіченості населення виявився незатребуваним у процесах переділу власності і не став перешкодою для формування олігархічного капіталу, що згодом дало поштовх до руйнації і деградації освітнього потенціалу країни, оскільки мотиваційна основа його формування була суттєво підірвана несправедливим розподілом власності і великим розшаруванням суспільства за рівнем статків. Освіта і високий рівень освіченості перестали бути для пересічної людини головним фактором високих статків, гарантією отримання високооплачуваної роботи за фахом, соціальної і моральної задоволеності своїм життям. Відповідно спроможність економічної системи до генерування та імплементації інновацій суттєво послабшала.

Ще одним не менш важливим чинником такого послаблення виявилася непристосованість системи організації вітчизняної науки до нових умов господарювання – до потреб як нових власників підприємств, так і до запитів ринку на інноваційні товари і послуги. Пам'ятаючи, що інновації розглядаються підприємцем насамперед як джерело отримання прибутків за умови, якщо інші джерела відсутні або себе вичерпали, слід зазначити, що незахищеність і розмитість прав власності в Україні призвели до появи феномену перманентного генерування джерел прибутків,

банківський сектор. У результаті частка російського капіталу у активах банківської системи України зростає за останні два з половиною роки більш ніж втричі, з 12 % у червні 2014 р. до 40 % у грудні 2016 р. (Див.: Доповідь Ілларіонова: Керівництво Нацбанку обвалило гривню, збільшило частку російських банків, збільшило держборг і дозволило Януковичу приховати активи // «Гордон». – 2017. – 10 травня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gordonua.com/ukr/publications/dopovid-illarionova-kerivnitstvonatsbanku-obrushilo-grivnju-zbilshilo-chastku-rosijskih-bankiv-zbilshiv-derzhborg-idozvolilo-janukovichu-prihovati-aktivi-176269.html>).

пов'язаних не з упровадженням інновацій, а з переділом власності і національного багатства країни¹.

Крім того, довільне маніпулювання влади правами пересічних громадян зумовило дискримінаційний перерозподіл доходів країни від більшості населення на користь «олігархічної» і владної меншості, що стало ще одним «неінноваційним» і практично невичерпним джерелом прибутків останніх. Тому інноваційна детермінанта розвитку українського суспільства виявилась де-факто нівельованою насамперед інституційно-політичною детермінантою і комерціалізації соціуму на інноваційних засадах, як зазначає В. Геєць, не відбулося [17, с. 8]. Замість такої комерціалізації держава запропонувала населенню малоефективну і надмірну у зіставленні зі своїми фінансовими можливостями систему соціального захисту для згладжування відповідних негативних наслідків трансформації відносин власності і несправедливого перерозподілу багатства країни. У результаті відбулась патерналізація значної частини суспільства замість формування у нього поведінкових настроїв щодо професійного самовираження, творчої самореалізації та комерціалізації своїх навичок і умінь для вирішення власних матеріальних і соціальних проблем. Це лише зміцнило існуючу неефективну інституційну конструкцію організації державної влади та системи відносин власності. Саме підміна комерціалізації соціуму на його соціальний захист, за висновком В. Гейця, стала головною помилкою реформ з усіма їх негативними наслідками для населення країни.

Відповідно наука в Україні перестала розглядатися державою і бізнесом як головна умова розвитку економіки та добробуту суспільства. Прикладна галузева і виробнича складові науково-технічної діяльності у вигляді галузевих НДІ і заводських дослідницьких лабораторій практично зникли в Україні. Академічна наука перетворилась в увяленні держави на «утриманку»², видатки на яку розглядаються, за висловом В.Гейця, як ніщо інше як форма «соцзабезу» для тих, хто в ній працює [17, с. 9].

Нівелювання державою прав пересічних громадян і несправедливий стосовно них переділ власності в країні з обмеженням можливостей для самореалізації «інноваційних» творчих здібностей людини та появою неефективної патерналістської системи її соціального забезпечення, сформували в українському соціумі такий деструктивний феномен, як суспільство суцільної недовіри, страху і протестів. Саме його можна вважати головною *соціальною детермінантою*, що обумовлює, поряд з іншими детермінантами, характер розвитку вітчизняної економіки та виробництва. Основна модель поведінки членів такого суспільства – це не конструктивний соціальний діалог і взаємовигідне партнерство, а «війна всіх проти всіх», зумовлена недовірою всіх до всіх і страхом всіх перед усім.

¹ Підтвердженням цього є той факт, що витрати підприємств України на інновації становили, зокрема у 2015 р. лише 0,56 % їх загальних витрат на виробництво продукції (13,8 млрд грн проти 2,45 трлн грн), а у загальній кількості підприємств лише 17,3 % з них займалися інноваційною діяльністю. – Див.: *Діяльність суб'єктів господарювання у 2015 році: Стат. зб. / Держстат України.* – К., 2016. – 455 с. – С. 80; *Наукова та інноваційна діяльність України. 2015 рік: Стат. зб. / Держстат України.* – К., 2016. – 257 с. – С. 139.

² Саме тому наукоємність ВВП (витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт до ВВП) в Україні одна з найнижчих у світі і постійно скорочується. У 2015 р. вона становила 0,62 % проти 0,99 % у 2005 р., у той час, як в ЄС28 – 2,03 % (2014 р.), а в окремих розвинених країнах була значно вищою, зокрема у Південній Кореї (4,15 %), Японії (3,47 %), Фінляндії (3,17 %), Німеччині (2,87 %), США (2,81 %). – Див.: *Наукова та інноваційна діяльність України. 2015 рік: Стат. зб.* – С. 130, 132.

Абсолютна більшість громадян України (близько 95 %) переважно і цілком довіряють лише своїм сім'ям і родичам, до решти інститутів і прошарків суспільства довіра низька і наднизька. До центральних органів державної влади, судів, органів правопорядку, політичних партій її рівень не перевищує 5-8 %¹. Довіра до «своїх» і тотальна недовіра до «чужих» породила в країні таке негативне соціальне явище, як «кумівство» на усіх щаблях суспільних, владних і виробничих відносин. З позицій економічного і соціального прогресу на інноваційних засадах це явище особливо небезпечне при формуванні державної влади, організації та управлінні великим бізнесом. На перший план виходять родинні зв'язки у побудові владної ієрархії в державі і управлінської ієрархії в компанії, при одночасному зрощуванні цих ієрархій і злитті влади та бізнесу, у той час, як рівень професійної компетенції та освіти її членів залишається на задньому плані або ж взагалі ігнорується. Це безпосередньо визначає низьку якість управління як державою, так і компаніями, що наочно підтверджується в Україні.

За такої «кумівської» організації влади та управління в суспільстві не створюються соціальні ліфти, втрачається мотивація до ініціативності, розкриття людиною своїх творчих і професійних здібностей, унеможливується комерціалізація соціуму на інноваційних засадах, зрештою суспільство втрачає здатність до якісного оновлення і відтворення. Недовіра населення має і свої негативні фінансово-інвестиційні наслідки для виробництва країни. Фінансовим установам (банкам і страховим компаніям) переважно і повністю довіряють лише близько 12 % громадян. Населення віддає перевагу зберіганню своїх заощаджень не у банках, а у готівковій формі поза банками. Цей ресурс за оцінками становить близько 150 млрд дол. і не може бути залучений на інвестиційні цілі саме через недовіру до банківської системи, неодноразове порушення банками прав вкладників і «зникнення» вкладених у них коштів громадян, які держава повною мірою не спроможна і не намагається повернути.

Усе це, поряд із відсутністю реальних можливостей захистити свої права у законний спосіб, породжує у більшості громадян соціальну апатію, зневіру у собі і своїх силах, загострює протестні настрої і суспільний радикалізм. Зокрема, 5,5 % громадян готові до радикальних дій – захоплення будівель державних установ (3,1 %), створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань (2,4 %). Цього цілком достатньо для забезпечення стійкої циклічності гострих соціальних конфліктів з відповідною перманентністю економічних депресій і криз, що також не раз підтверджувалося в Україні. Зв'язок між трансформаціями у відносинах власності і деструктивними соціальними явищами і процесами безпосередній і прямий. Більше половини громадян (майже 55 % у 2014 р.) пов'язують своє незадовільне матеріальне і соціальне становище із несправедливою приватизацією і передачею великої державної власності у приватні руки. На жаль, це не лише суб'єктивне і емоційне ставлення населення до цих процесів, але і об'єктивно сформована ними соціально-економічна дійсність.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, зміна економічної і соціальної моделі розвитку українського суспільства, модернізація виробництва в його інтересах має розпочатися насамперед із виправлення деформацій у системі прав власності у напрямках гарантування прав як пересічних громадян і суб'єктів господарювання, так і перегляду результатів

¹ Тут і нижче дані моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України «Українське суспільство 2014» та «Українське суспільство 2015», доступні на сайті www.i-soc.com.ua.

несправедливого перерозподілу національного багатства країни. Слід розуміти, що саме інституційно-політично детермінанта стала висхідною точкою для подальшого формування трендів розвитку українського суспільства і негативних проявів решти детермінант.

Почати слід з деолігархізації країни, вибудовування двостороннього паритетного зв'язку між суспільством та державою, перебудови структури державного управління країною з огляду не на інтереси кримінальних олігархічних бізнес-груп, а на інтереси суспільства та розвитку внутрішнього виробництва для задоволення його соціальних, споживчих та інвестиційних потреб. Велика власність має бути деприватизована і повернута державі, причому не вибірково, а повністю, інакше подібний захід перетвориться на її черговий переділ між провладними і опозиційними олігархічними кланами. Ця власність має стати надбанням не олігархії, а усього населення країни через її «демократизацію», притаманну найрозвиненішим країнам світу, тобто передачу у розпорядження і управління державним суверенним фондам, акціями яких рівною мірою мають володіти усі громадяни країни.

Поряд з цим слід зважити на низку інших обставин. Насамперед йдеться про урахування трендів науково-технологічного розвитку світової промисловості у вибудовуванні відповідної політики розвитку виробництва в Україні. Поширення технологій Четвертої промислової революції на тлі політики подолання деіндустріалізації та підвищення зайнятості в розвинених країнах супроводжуватиметься максимальною локалізацією виробництв, замиканням технологічних циклів і ланцюгів створення доданої вартості в межах їх національних юрисдикцій чи економіко-політичних союзів, зокрема ЄС. Тому Україні у перспективі слід очікувати від розвинених країн посилення протекціонізму і бар'єрів для входу на їх ринки українських товарів, насамперед середньо- і високотехнологічних, при одночасному нав'язуванні Україні аграрної, ресурсно-сировинної і низькотехнологічної спеціалізації і подальшій експансії їх продукції на український ринок. Україні не варто сподіватися на масове розміщення на своїй території високотехнологічних виробництв із зазначених країн, навпаки на її територію переміщуватимуться виробництва низькотехнологічні, що за своїми технічними і екологічними параметрами не відповідатимуть регламентам і пріоритетам політики розвитку розвинених країн.

Зважаючи на наявне високе безробіття в Україні і можливе подальше суттєве посилення структурного безробіття, причому як у сфері виробництва, так і у сфері послуг, унаслідок усе тієї ж Четвертої промислової революції Україні слід більш помірковано підходити до технологічної складової модернізації свого виробництва, акцентуючи увагу не лише на безумовному підвищенні продуктивності праці, але і на збереженні і можливому збільшенні високопродуктивних робочих місць у промисловості та секторі послуг, насамперед наукомістких.

Слід пам'ятати, що зовнішньоекономічна детермінанта у вигляді надмірної орієнтації виробництва на зовнішні, переважно сировинні, ринки і домінуючої присутності на внутрішньому ринку іноземної продукції, чималою мірою причетна до деградації структури виробництва і невігідної інтеграції економіки України у світову, переходу на модель «збіднювального» розвитку, загострення боргових проблем країни. Тому модернізація має супроводжуватися заходами щодо суттєвої диверсифікації вітчизняного виробництва, його відходу від сировинної і низькотехнологічної моноспеціалізації, відмови від надмірної експортної спрямованості, переорієнтації при поміркованому протекціонізмі на потреби внутрішнього ринку і зниження імпортозалежності внутрішнього споживчого та інвестиційного товарних ринків. Такий крок дозволить наблизити можливості вітчизняного виробництва як у частині

випуску продукції, так і у частині зростання доходів населення до привнесених ззовні стандартів споживання і споживчої поведінки, відмовившись від практики життя у борг, як держави, так і суб'єктів виробництва і пересічних громадян. Поряд з цим, переорієнтація виробництва на внутрішній ринок загалом зменшить залежність української економіки від коливань світової кон'юнктури і від впливу зовнішніх політичних і економічних агентів, чий інтереси стосовно нашої країни далекі від інтересів і потреб українського суспільства.

Список літератури

1. Ярошевич, В. Современные мировые тенденции развития промышленности / В. Ярошевич // Белорусский экономический журнал. – 2017. – № 2. – С. 21–36.
2. ЮНИДО. Отчет о промышленном развитии – 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии. Обзор. – Вена, 2015. – 61 с.
3. Clark, C. The Conditions of Economic Progress / C. Clark // 3-rd ed., largely rewritten. – London, Macmillan, N.Y., St. Martin's Press, 1957. XV. – 720 p.
4. Красильщиков, В. Деиндустриализация, реиндустриализация и развитие / В. Красильщиков // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – Том 60. – № 8. – С. 34–43.
5. Зверяков, М. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання / М. Зверяков // Економіка України. – 2017. – № 11. – С. 3–16; № 12. – С. 3–12.
6. Радыгин, А. В поисках институциональных характеристик экономического роста / А. Радыгин, Р. Энтов // Вопросы экономики. – 2008. – № 8. – С. 4–27.
7. Sappington, D. Privatization, information and incentives / D. Sappington, J. Stiglitz // Journal of Policy Analysis and Management. – 1987. – Volume 6. – Issue 4. – P. 567–585.
8. Барановський, О. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні / О. Барановський, В. Сіденко // Національна безпека і оборона. – 2004. – № 2. – С. 2–13.
9. Аджемоглу, Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты / Д. Аджемоглу, Дж. Робинсон. – М.: Изд-во АСТ, 2015. – 575 с.
10. Кіндзерський, Ю. Інституційна пастка олігархізму і проблеми її подолання / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2016. – № 12. – С. 22–46.
11. Кіндзерський, Ю. Деструктиви промислової політики в Україні та можливості їх подолання / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 4–16.
12. Перкинс, Дж. Исповедь экономического убийцы / Дж. Перкинс. – М.: Pretext, 2005. – 319 с.
13. Вернер, К. Черная книга корпораций / К. Вернер, Г. Вайс. – Екатеринбург: Ультра.Культура, 2007. – 416 с.
14. Korablin, S. (2016). Model vidstaiuchoho zrostantia: ekonomichni faktory ta naslidky dlia Ukrainy. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 2. 74–85.
15. Экспортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017–2021 // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Міжнародний торговельний центр (Женева, Швейцарія). – К., 2017. – 135 с.
16. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь / за ред. В. М. Гейця, Т. О. Осташко, Л. В. Шинкарук; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". – К., 2014. – 102 с.

-
17. Геєць, В. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України / В. Геєць // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 4–19.
 18. Геєць, В. Особливості взаємозв'язку економічних і політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України / В. Геєць // Економіка України. – 2016. – № 12. – С. 3–22.
 19. Богдан, Т. Зовнішнє боргове навантаження та виклики для валютно-фінансової політики України / Т. Богдан // Економіка України. – 2016. – № 7. – С. 21–32.
 20. Зимовець, В. Деформована фінансова модель ведення бізнесу в Україні: інституційний аспект / В. Зимовець // Корпоративні фінанси: проблеми та перспективи інноваційного розвитку: зб. матеріалів I Всеукр. Наук.-практ. конференції. – К.: КНЕУ, 2016. – 370 с. – С. 98–101.
 21. Ормоцадзе, М. Украинская рулетка: граждане и бизнес потеряли в банках-банкротах свыше 300 млрд гривен [Електронний ресурс] / М. Ормоцадзе // Форбс-Україна. – Новини. – 2016. – 27 травня. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/business/1416943-ukrainskaya-ruletka-grazhdane-i-biznes-poteryali-v-bankah-bankrotah-svyshe-300-mlrd-griven>.
 22. Сколотяний, Ю. Повторне розграбування, або у що державі та платникам податків обходяться банкрутства банків / Ю. Сколотяний, Р. Івченко // Дзеркало тижня. – 2017. – 15–27 липня. – № 27.

References

1. Yaroshevich, V. (2017). *Sovremennye mirovye tendencii razvitiya promyshlennosti. Belorusskij ehkonomicheskij zhurnal*, 2, 21–36.
2. UNIDO. (2015). *Industrial Development Report 2016. The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development. Overview*. Vienna.
3. Clark, C. (1957). *The Conditions of Economic Progress*. 3-rd ed., largely rewritten. London, Macmillan, N.Y., St. Martin's Press, 1957. XV.
4. Krasil'shchikov, V. (2016). Deindustrializaciya, reindustrializaciya i razvitie. *Mirovaya ehkonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. 8. 34–43.
5. Zvieriakov, M. (2017). Hlobalizatsiia i deindustrializatsiia: zmist, superechnosti ta sposoby yikh rozviazannia. *Ekonomika Ukrainy*, 11, 3–16; 12, 3–12.
6. Radygin, A., Ehntov, R. (2008). V poiskah institucional'nyh harakteristik ehkonomicheskogo rosta. *Voprosy ehkonomiki*, 8, 4–27.
7. Sappington, D., Stiglitz, J. (1987). Privatization, information and incentives. *Journal of Policy Analysis and Management*. 6–4, 567–585.
8. Baranovskyi, O., Sidenko, V. (2004). Problemy vlasnosti ta lehalizatsii kapitaliv i dokhodiv v Ukraini. *Natsionalna bezpeka i oborona*, 2, 2–13.
9. Acemoglu, D., Robinson, J. (2015). *Why Nations Fail. The Original of Power, Prosperity, and Poverty*. Moscow: AST Publishers.
10. Kindzerskyi, Yu. (2016). Instytutsiina pastka oliharkhizmu i problemy yii podolannia. *Ekonomika Ukrainy*, 12, 22–46.
11. Kindzerskyi, Yu. (2012). Destruktyvyv promyslovoi polityky v Ukraini ta mozhlyvosti yikh podolannia. *Ekonomika Ukrainy*, 12, 4–16.
12. Perkins, J. (2005). *Confessions of an Economic Hit Man*. Moscow: Pretext.
13. Werner, K., Weiss, H. (2007). *The Black Book of Corporations*. Ekaterinburg: Ul'tra Kul'tura.
14. Korablin, S. (2016). The "lagging growth" model: economic factors and consequences for Ukraine. *Ekonomika i prognozuvannâ – Economics and Forecasting*. 2, 74–85 [in Ukraine].

-
15. Eksportna stratehiia Ukrainy. Dorozhnia karta stratehichnoho rozvytku torhivli 2017-2021 (2017). *Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy; Mizhnarodnyi torhovelnyi tsestr (Zheneva, Shveitsariia)*. K. 135 p.
 16. Heyets, V. (Ed.). (2014). Otsinka vplyvu Uhody pro asotsiatsiiu/ZVT mizh Ukrainoiu ta YeS na ekonomiku Ukrainy: naukova dopovid. *DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy"*. K. 102 p.
 17. Heyets, V. (2014). Instytutsiina obumovlenist innovatsiinykh protsesiv u promyslovomu rozvytku Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy*, 12, 4–19.
 18. Heyets, V. (2016). Osoblyvosti vzaiemozviazku ekonomichnykh i politychnykh peredumov rekonstruktyvnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy*, 12, 3–22.
 19. Bogdan, T. (2016). Zovnishnie borhove navantazhennia ta vyklyky dlia valiutno-finansovoi polityky Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy*, 7, 21–32.
 20. Zymovets, V. (2016). Deformovana finansova model vedennia biznesu v Ukraini: instytutsiinyi aspect. *Korporatyvni finansy: problemy ta perspektyvy innovatsiinoho rozvytku*: Zb. materialiv I Vseukr. Nauk.-prakt. konferentsii. Kyiv: KNEU. 98–101.
 21. Ormocadze, M. (2016. may 27). Ukrainskaya ruletk: grazhdane i biznes poteryali v bankah-bankrotah svyshe 300 mlrd griven. *Forbs-Ukraina*. Retrieved from: <http://forbes.net.ua/business/1416943-ukrainskaya-ruletk-grazhdane-i-biznes-poteryali-v-bankah-bankrotah-svyshe-300-mlrd-griven>.
 22. Ivchenko, R., Skolotyanyj, Yu. (2017. July 15–27). Povtorne rozghrabuvannia, abo U shcho derzhavi ta platnykam podatkov obkhodiatsia bankrutstva bankiv. *Dzerkalo tyzhnia*, 27. Retrieved from: https://zn.ua/finances/povtorno-razgrablenie-ili-vo-chto-gosudarstvu-i-nalogoplatelshchikam-obhodyatsya-bankrotstva-bankov-254381_.html.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2017 р.